

Вікторія Пилипенко

Ługańsk

viktoriyapilipenko@mail.ru

Підтримка СРСР іранської опозиції протягом 1979–1991 рр. як один із напрямків радянської зовнішньої політики щодо Ірану

**Wsparcie ZSRR dla opozycji irańskiej w latach 1979–1991 jako jeden z kierunków
radzieckiej polityki zagranicznej wobec Iranu**

W artykule przeanalizowano współpracę Związku Radzieckiego z irańską opozycją lewicową, będącą jednym z głównych kierunków radzieckiej polityki zagranicznej wobec Iranu po rewolucji islamskiej. Autorka zwraca uwagę na proces ewolucji podstawowych form wsparcia ZSRR udzielanego partiom lewicowym w Iranie, uzależnionego od podziału sił na scenie międzynarodowej i panujących dogmatów ideologicznych w środowisku rządzących elit Republiki. Prześledzenie korespondencji KC KPZR z kierownictwem irańskich partii prokomunistycznych w latach 1979–1991 pozwala na sformułowanie wniosku, że dla ZSRR nawiązanie kontaktów z siłami opozycyjnymi wobec rządzącego reżimu miało charakter działań tymczasowych i służyło osiągnięciu głównego celu politycznego w okresie zimnej wojny – przekształcenia Zatoki Perskiej w strefę własnych interesów strategicznych i wypchnięcia Stanów Zjednoczonych Ameryki z regionu bliskowschodniego.

Słowa kluczowe

Tudeh, mudżahedini, fedaini, opozycja lewicowa, islamski marksizm, ZSRR, Iran, USA, Zatoka Perska, region bliskowschodni

Револуція 1979 р. завершила процес ісламського відродження в Ірані, продемонструвала своєрідний цивілізаційний стрибок держави до формування специфічних ісламських політично-економічних моделей на основі національної ідентичності та ціннісної фундаментальної незалежності. Прийняте в якості основної зовнішньополітичної доктрини гасло «Ні Схід, ні Захід – лише ісламська революція» підтверджувало спроби нової революційної влади на чолі з аятолою Хомейні перетворити Ісламську Республіку Іран (далі – ІРІ) на «стрижневу державу» ісламської цивілізації, такий собі об'єднавчий центр боротьби проти проникнення Сполучених Штатів Америки та Радянського Союзу у близькосхідний регіон.

Революційний лідер під час свого звернення до преси у липні 1979 р. наголосив, що головною метою революції було «створення нового Ірану, незалежного від США та СРСР»¹. Відродження ісламу, на думку Хомейні, виходячи з небезпеки, що «таїть у собі імперіалістичний Захід та комуністичний Схід»², мало заохочувати усі мусульманські держави діяти спільно з метою «створення Сполучених Штатів Ісламу».

Антиамериканська та антирадянська риторика нової іранської влади викликала занепокоєння Москви та Вашингтону. В умовах «холодної війни» дистанціонування ІРІ від співпраці зі США й СРСР ставило під загрозу позиції та національні інтереси останніх у районі Затоки, змушуючи їх шукати нові шляхи впливу на офіційний Тегеран. Адміністрація Білого Дому з перших днів ісламської революції пішла на гостру конфронтацію з Хомейні, якого, за словами державного секретаря Мадлен Олбрайт, вважали «найбільшим третім злом після радянського комунізму й репресивного шахського режиму»³. Промови духовного лідера іранців американський журналіст Джозеф Крафт на шпальтах видання «Washington Post» за рік до революції розцінив як програмні засади «диктатури, що несе у собі хаос і розруху та є страшнішою за існуючий шахський режим»⁴.

На фоні марних спроб Вашингтону дискредитувати в очах іранського суспільства й світової громадськості діяльність лідерів ІРІ, Кремль розпочав пошук можливих шляхів впливу на Хомейні через встановлення прямих контактів з різними політичними угрупованнями Ірану, перш за все лівого спрямування. Саме перші місяці після ісламської революції, коли ще не було викристалізовано єдину ідеологічну доктрину Республіки, існували певні розбіжності у правлячих колах щодо поняття політичного плюралізму в Ірані, Радянським Союзом були використані задля налагодження системи зв'язку та фінансування діяльності партій, що стояли на позиціях ісламо-марксизму.

Найбільш крупними політичними силами лівої опозиції ІРІ були радикальні, здатні до терористичних акцій «Чарікхайє федаїє халге Іран» («Партизани іранського народу, що жертвують собою»), «Моджахедіне халге Іран» («Борці за святу справу іранського народу») та більш помірковані «Організація моджахединів іранського народу» (далі – ОМІН), «Організація партизан-федаїнів іранського народу (більшості)» (далі – ОПФІН), Народна партія Ірану або «Хезбе-Туде» (далі – НПІ або Туде). Значно менша орієнтованість на іслам моджахединів та федаїнів, де більшість становили студенти

¹ Архив внешней политики Российской Федерации, Ф. 174. Посольство СССР в Иране, Оп. 63, П. 265, Д. 5, Обзоры прессы, 1979, л. 38.

² А. К. Лукоянов, *Исламская революция. Иран – опыт первый 1979–2009*, Москва 2009, с. 95.

³ М. Олбрайт, *Религия и мировая политика*, Москва, 2007, с. 65.

⁴ Архив внешней политики Российской Федерации, Ф. 129. Посольство СССР в Иране, Оп. 64, П. 325, Д. 31, Обзоры прессы, 1978, л. 93.

⁵ С. Л. Агаев, *Иран в прошлом и настоящем. Пути и формы революционного процесса*. Москва, 1981, с. 180.

⁶ Л. Е. Скляр, *Иран 60–80-х традиционализм против современности. Революция и контрреволюция*, Москва 1993, с. 185.

й інтелігенція, прийняття ними за основу марксистсько-ленінського учення під час вироблення партійних програм⁷, поруч із готовністю до рішучих революційних акцій, були розцінені СРСР як визначальні умови до встановлення з цими організаціями тісних таємних контактів. Відновлювалась також давня співпраця по лінії КДБ СРСР із партією «Туде», що діяла переважно в еміграції на території радянських республік та на деякий час після 1979 р. змогла вийти з підпілля й розгорнути партійну роботу безпосередньо на території Ірану⁸.

Радянське керівництво розглядало Народну партію Ірану на чолі з Нуреддін Кіянурі як єдину добре організовану контрольовану політичну одиницю прорадянського спрямування, здатну очолити табір лівих сил⁹. Характеризував «Туде» найбільш серйозною та ефективною політичною силою під час ісламської революції й нинішній перший секретар Центрального Комітету партії Алі Кхаварі у своєму інтерв'ю німецькому журналу «Junge Welt»¹⁰. Тому й не дивно, що Н. Кіянурі намагався використати прагнення Кремля до перетворення «Туде» на лобіста радянських інтересів в Ірані для задоволення власних політичних амбіцій та отримання влади шляхом застосування сили. Так, 1 серпня 1979 р. ЦК НПП надіслав ЦК КПРС листа з детальним аналізом внутрішньополітичної ситуації в Ірані, не позбавленого, проте, певної гіперболізації можливих наслідків соціального напруження. У листі зазначалося, що подальше ускладнення політичної ситуації може призвести до збройного протистояння між «прогресивними сторонами революції (*прогресивними у розумінні авторів вважалися партії лівого толку – В. П.*), контрреволюціонерами та правими екстремістами»¹¹. На думку авторів листа зіткнення може спричинити громадянську війну, а тому СРСР має після всебічного вивчення інформації надати тудеїстам рекомендації щодо їхньої подальшої діяльності в Ірані за таких умов¹². Про те, що лист був взятий до уваги вищим радянським керівництвом свідчить швидкий приїзд Н. Кіянурі 30 серпня 1979 р. до Москви з метою «уточнення та конкретизації прохання НПП щодо можливих поставок їй озброєння»¹³. Керівник НПП виступив із проханням передати партії на випадок можливої збройної боротьби пістолети, автомати, ручні гранатомети й гранати радянського виробництва¹⁴. Однак, ЦК КПРС, посилаючись на «гострий характер питання,

⁷ В. М. Виноградов, *Дипломатия, люди и события (из записок посла)*, Москва 1998, с. 357.

⁸ Р. Саджади, *Иранские коммунисты в СССР* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sajjadi.livejournal.com/393612.html>

⁹ С. М. Алиев, *История Ирана. XX век*, Москва 2004, с. 526.

¹⁰ Interview with Comrade Ali Khavari, First Secretary of the Central Committee of Tudeh Party of Iran, by Junge Welt (Germany) Monday, 31 August 2009 [Electronic resource]. Mode of access: <http://tudehpartyiran.org/en/documents/2147->

¹¹ Российский государственный архив новейшей истории, Ф. 89. Деятельность КПСС. 1921–1990. Оп. 32, Д. 10, ЦК КПСС от ЦК КП Ирана 1.08.1979. 1979, л. 4.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, л. 5.

¹⁴ *Ibidem*.

нелегальне становище лівих сил в Ірані, охопленого революційно-політичною боротьбою»¹⁵, відмовився від задоволення прохання Кіянурі.

Відмова від постачання іранським комуністам зброї пов'язана зі спробами Радянського Союзу налагодити тісні радянсько-іранські економічні зв'язки перш за все у нафтогазовій сфері після залишення іранського ринку американським капіталом. Постачання ж зброї, навіть таємне, перетворювало СРСР на сторону конфлікту, позбавляючи тим самим Москву перспектив виходу до Перської затоки й контролю над енергетичними потоками близькосхідного регіону. Разом з тим, відмова СРСР від воєнного донорства не означала припинення фінансування лояльних до нього лівих партій Ірану. Приміром, уже в 1980 р. ЦК КПРС розпорядився компенсувати з партійного бюджету витрати НПП на поїздки її членів до Москви загальною сумою 6820 руб. або 749500 іранських реалів¹⁶.

Подібні акти підтримки Радянським Союзом партії «Туде», перехід на легальне існування якої було особисто заборонено аятолою Хомейні¹⁷, не могли не залишитися непоміченими новою іранською владою на чолі з президентом Абольхасан Банісадром. Про назрівання невдоволення двоякою політикою Радянського Союзу щодо Ірану свідчить офіційний лист міністра закордонних справ ІРІ Садега Готбзаде до міністра закордонних справ СРСР Андрія Громико. Лист, що починався із апеляції до революційного досвіду радянської держави й спільної для обох країн боротьби проти США, містив протест політиці Москви, націленої на підтримку «партії, яка залишається п'ятою колоною (*малася на увазі НПП– В. П.*) у політичній системі Ірану»¹⁸.

Даний лист є важливим джерелом інформації, що викриває цілий ряд заходів Радянського Союзу, націлених на встановлення прямих контактів з іранською опозицією. Він є також першим задокументованим обґрунтуванням причин надання СРСР у зовнішньополітичній доктрині ІРІ статусу «малого Сатани», вслід за США, які ідеологами політики «експорту ісламської революції» вважалися «великим Сатаною». До перелічених іранським міністром закордонних справ дій Кремля, спрямованих на підтримку антиурядової опозиції, що надавали йому «рис, не менш диявольських ніж у Америки», були: видання, «не шкодуючи ні фінансів, ні моральних засобів впливу», газети від імені партії «Туде», дозвіл вільного обміну туманів на рублі та фотографування радянськими супутниками іранських військових позицій у провінції Курдистан¹⁹.

Останні звинувачення пролунали якраз на фоні появи в американській пресі статті Джона Андерсена із посиланням на закритий меморандум

¹⁵ *Ibidem*, л. 6.

¹⁶ Российский государственный архив новейшей истории, Ф. 89. Деятельность КПСС. 1921–1990, Оп. 43, Д. 2, О просьбе руководителей НПП, 1980, л. 1.

¹⁷ Д. Анаркулова, *Шийтское духовенство в иранской революции 1978–1979 годов*, Душанбе 1993, с. 137.

¹⁸ Архив внешней политики Российской Федерации, Ф. 174. Посольство СССР в Иране, Оп. 64, П. 267, Д. 4, Ноты МИД ИРИ в Посольство СССР в ИРИ, 1980, л. 25.

¹⁹ *Ibidem*, л. 26.

держдепу США про плани Радянського Союзу на «розчленування Ірану шляхом підтримки сепаратистських рухів іранських національних меншин»²⁰, у першу чергу курдів, які почали процес формування власних представницьких політичних партій. Зрозуміло, що Андрій Громико у своєму листі-відповіді до іранського колеги категорично відкинув звинувачення у підтримці сепаратистських рухів в іранських провінціях та передачу фотографій з радянських супутників третій стороні, назвавши їх «фантастичними видумками, що підкидаються зовні»²¹. Подібного роду звинувачення та викриття фактів фінансування НПП, разом із загальноіранським невдоволенням через введення радянських військ до Афганістану все ж дали старт процесу ліквідації лівої опозиції в Ірані²².

Поступове згортання діяльності лівих партій Ірану почалося з обмеження їхніх контактів із радянськими офіційними представництвами. В односторонньому порядку оголошувалося про скорочення чисельності дипломатичних представників посольств СРСР й ІРІ, ліквідацію консульства Ірану у м. Душанбе та м. Ленінград²³. Одночасно припинялася діяльність Товариства культурних зв'язків СРСР з Іраном, Відділення страхового товариства, транспортного агентства, кореспондентського пункту ТАСС, заборонялася робота курсів російської мови й закривалася лікарня у Тегерані²⁴. Такі дипломатичні санкції мали перекрити джерела фінансування опозиції, обмежити доступ лідерів лівих сил Ірану до інформації пропагандистського характеру, що друкувалася на території СРСР з метою популяризації комуністичних ідей серед іранців²⁵. Значно погіршувала ситуацію, після анулювання іранською стороною більшості взаємовигідних двосторонніх контрактів й загальної напруженості у відомствах обох держав через напад на Посольство СРСР у Тегерані 27 грудня 1980 р., зрада англійським спецслужбам у 1982 р. офіцера КДБ Володимира Кузічкіна. За спогадами резидента КДБ СРСР Леоніда Шебаршина зрада Кузічкіна, який займався розвідкою в Ірані та підтримував контакти з партією «Туде», не лише спричинила розгром усєї радянської агентури в ІРІ, але й визначила подальшу долю НПП²⁶.

²⁰ Архив внешней политики Российской Федерации, Ф. 129. Посольство СССР в Иране, Оп. 66, П. 368, Д. 68, Референтура по США, 1980, л. 100.

²¹ Архив внешней политики Российской Федерации, Ф. 174. Посольство СССР в Иране, Оп. 64, П. 267, Д. 1, Исходящие ноты Посольства СССР в ИРИ, 1980, л. 185.

²² Интервью резидента КГБ СССР в Иране в 1979–1983 гг. Леонида Шебаршина «Ни Запад, ни Восток: 30 лет под этим лозунгом живет и развивается Исламская Республика Иран», [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://shebarshin.ru/vpk.html>.

²³ Архив внешней политики Российской Федерации, Ф. 174. Посольство СССР в Иране, Оп. 64, П. 267, Д. 4, Ноты МИД ИРИ в Посольство СССР в ИРИ, 1980, л. 30.

²⁴ Д. М. Анаркулова, *Иран: уроки революции 1978–1979 гг.*, Душанбе, 1998, с. 61.

²⁵ У 1980 р. ЦК КПРС прийняла постанову «Об усилении информационно-пропагандической работы на Иран», яка перш за все передбачала розширення тиражу громадсько-політичної літератури мовою фарсі, словників, навчальної літератури російською мовою й фарсі. Друковані матеріали мали направлятися до Ірану дипломатичною поштою за сприяння МЗС СРСР (за даними РГАНІ, Ф. 89. Деятельность КПСС. 1921–1990, Оп. 46, Д. 89, Постановление ЦК КПСС «Об усилении информационно-пропагандической работы на Иран», л. 3.)

²⁶ Ленид Шебаршин, *Рука Москвы: записки начальника советской разведки*, [Электронный ресурс].

Уже наступного, 1983 р. уряд Республіки Іран висунув вимогу до МЗС СРСР вислати за межі іранської держави 18 працівників Посольства СРСР у Тегерані як персон non-grata, у зв'язку з «викриттям їхніх зв'язків із розпущеною партією «Туде» й виявленням фактів шпигунської діяльності та з метою усунення труднощів у відносинах між двома державами»²⁷. Що ж стосується НПІ, то після того як у 1981 р. було закрито її офіційний орган у Тегерані, претендувати на роль об'єднавчого центру лівої опозиції вона вже не могла. Іранське керівництво повело активний наступ на членів партії, арештувавши у 1982 р. більше п'яти тисяч її прихильників²⁸. Неспроможністю «Туде» стати альтернативною шахському режиму²⁹ й закликам Хомейні, що фактично носили риси пропагандистського джихаду, ідеолого-політичною силою³⁰ пояснюється стримана реакція Кремля на рішення влади Ірану передати матеріали про діяльність НПІ до суду. Радянське керівництво обмежилось лише надісланою до МЗС ІРІ нотою протесту, де ліквідація партії «Туде» розцінювалось як захід, націлений на те, щоб «викликати в іранських людей відчуття ворожості по відношенню до Радянського Союзу на підставі надання гласності сфабрикованим доказам про причетність радянського посольства до діяльності партії»³¹. Генеральний консул СРСР в Ісфагані Реваз Утургаурі у своїх спогадах головними передумовами до ліквідації «Туде» назвав «почуття глибокої ностальгії, що позбавило «наших іранців» здатності тверезо мислити й будувати свою політичну діяльність»³², та пасивну позицію радянського керівництва через двоїстість своєї зовнішньополітичної стратегії щодо Ірану³³.

Суперечливість зовнішньої політики СРСР щодо Ірану у 1984 – 1985 рр. проявлялася перш за все у поєднанні спроб до налагодження радянсько-іранської політичної й гуманітарної співпраці із пошуками більш тісних контактів із напівлегальними лівими силами Ірану. Поштовхом до можливого політичного діалогу між Радянським Союзом та Ісламською Республікою Іран стало звернення МЗС ІРІ до радянського керівництва з приводу ноти протесту останнього проти суду над партією «Туде». У зверненні, попри невдоволення проіракською позицією СРСР в ірансько-іракській війні, наголошувалось на вигідності для радянської близькосхідної політики існування незалежного Ірану, здатного не допустити проникнення у регіон Сполучених Штатів і перетворення Затоки на сферу американських життєвих

Режим доступа: <http://shebarshin.ru/tegeran11.html>

²⁷ Архив внешней политики Российской Федерации, Ф. 174. Посольство СССР в Иране, Оп. 67, П. 274, Д. 4, Ноты, памятные записки, меморандумы МИД ИРИ в Посольство СССР в ИРИ, 1983, л. 150.

²⁸ Компартия Ирана живет и борется, [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://komm.at.ua/publ/mezhdunarodnoe_kommunisticheskoe_dvizhenie/iran/kompartija_irana_zhivet_i_boretsja/16-1-0-88

²⁹ С. Б. Дмитриев, *Иран: современный этап развития*, Москва 1986, с. 9.

³⁰ Е. А. Дорошенко, *Шиитское духовенство в двух революциях: 1910–1911, 1978–1979 гг.*, Москва 1998, с. 200.

³¹ Архив внешней политики Российской Федерации, Ф. 174. Посольство СССР в Иране, Оп. 68, П. 277, Д. 3, Ноты, памятные записки, меморандумы МИД ИРИ в Посольство СССР в ИРИ, 1984, л. 13.

³² Р. Утургаурі, *Покер з аятоллою. Записки консула в Ірані*, Тбілісі 2010, с. 47.

³³ *Ibidem*, с. 57.

інтересів³⁴. Наприкінці документу містилося чітке завірення готовності Ірану обговорити з СРСР на високому рівні деталі більш тісної двосторонньої співпраці³⁵. Про поступову нормалізацію радянсько-іранських відносин стало зрозуміло у вересні 1985 р. під час візиту до Москви іранської делегації на чолі з директором Департаменту з економічних питань Міністерства закордонних справ Ірану *Мохаммадом Хосейном Аделі*. За результатами міжурядових переговорів було підписано Меморандум з економічних проблем, що відкривав перспективи співпраці обох держав у енергетиці та нафтовидобувному комплексі³⁶.

Покращення економічної радянсько-іранської співпраці на фоні поступового зближення інтересів США й Іраку, змушувало Москву мінімізувати прямі контакти з іранською опозицією лівого спрямування, віддаючи прерогативу встановлення подібних контактів КДБ. Так, у 1985 р. КДБ задовольнив прохання нового керівника НПІ А. Хаварі відновити в Ірані нелегальну партійну діяльність шляхом переходу із СРСР до ІРІ 10–15 політичних емігрантів-тудеїстів для підпільної роботи³⁷. По лінії радянських спецслужб підтримувався також зв'язок із ОМІН та Демократичною партією іранського Курдистану (далі – ДПІК), але до того рівня, який не міг зашкодити офіційним зв'язкам СРСР й ІРІ. Приміром, попри заявлену солідарність із «рухом спротиву іранського народу», Кремль відповів лідеру ОМІН Масуд Раджаві відмовою у його проханні надати фінансування на підготовку збройного повстання проти режиму Хомейні, як необґрунтоване й таке, що суперечить внутрішньополітичній ситуації в Ірані³⁸. Радянське керівництво обмежилось лише частковим задоволенням прохання, викладеного у листі М. Раджаві до М. С. Горбачова стосовно готовності надати політичний притулок членам ОМІН, які переходять радянсько-іранський кордон через арешти з боку іранської влади³⁹. Так само М. С. Горбачов відмовився від прямої зустрічі з лідером ДПІК Абдулом Рахманом Гасемлу, розцінивши його приїзд, навіть неофіційний, до Москви як значний удар по радянсько-іранським двостороннім відносинам⁴⁰. Наголосивши на «великій симпатії, з якою СРСР ставиться до протистояння усіх прогресивних патріотичних сил Ірану диктатурі мусульманського духовенства, до боротьби курдського

³⁴ Архив внешней политики Российской Федерации, Ф. 174. Посольство СССР в Иране, Оп. 68, П. 277, Д. 3, Ноты, памятные записки, меморандумы МИД ИРИ в Посольство СССР в ИРИ, 1984, л. 14.

³⁵ *Ibidem*, л. 15.

³⁶ В. А. Ушаков, *Внешняя политика Исламской Республики Иран после революции 1978–1979 гг.*: дисс. ... д.и.н.: 07.00.15, Москва 1997, с. 392.

³⁷ Российский государственный архив новейшей истории, Ф. 89. Деятельность КПСС. 1921–1990, Оп. 15, Д. 22, О просьбе руководителя Народной партии Ирана, 1985, л. 3.

³⁸ Российский государственный архив новейшей истории, Ф. 89. Деятельность КПСС. 1921–1990, Оп. 15, Д. 24, Об ответе на обращение руководства Организации моджахединов иранского народа, 1986, л. 3.

³⁹ *Ibidem*, л. 3-9.

⁴⁰ Российский государственный архив новейшей истории, Ф.89. Деятельность КПСС. 1921–1990, Оп. 13, Д. 14, Ответ на обращение руководства Демократической партии Иранского Курдистана в адрес М. С. Горбачева, 1987, л. 7.

народу за свої законні права»⁴¹ ЦК КПРС прийняло рішення не задовольняти прохання Гасемлу на фінансування повстання ДПКП проти Хомейні та відмовити у наданні допомоги курдському руху в Ірані, Іраку й Туреччині⁴².

Завершення ірансько-іракської війни, поступова нормалізація економічної ситуації в Ірані, чому, за умов збереження дії американських санкцій, більшою мірою сприяли відновлені радянсько-іранські контракти у галузях важкого машинобудування, нафтогазової промисловості та гуманітарній сфері, сприяли зменшенню напруженості у політичному житті ІРІ. Протягом 1988 – 1989 рр. в Ірані тривав самостійний процес партійного будівництва лівих сил у формі кооперації раду комуністичних й соціалістичних організацій навколо Комуністичної партії Ірану (далі – КПІ) та Робочої комуністичної партії Ірану (далі – РКПІ)⁴³. Дані політичні сили позиціонували себе як альтернативу вже існуючій опозиції, наголошуючи на повній незалежності у роботі з електоратом та відсутності будь-яких контактів із партійними осередками ЦК КПРС. Незважаючи на заявлене дистанціювання від зв'язків із Радянським Союзом та презентацію себе як нової політичної еліти, КПІ та РКПІ не набули офіційного визнання в ІРІ та вимушені були залишатися на напівлегальних позиціях.

Взяття керівництвом СРСР курсу на розширення співпраці з ІРІ, що 22 червня 1989 р. набуло практичної реалізації у вигляді підписання стратегічно важливих Декларації про принципи відносин і дружньої співпраці та Довгострокової програми торгівельно-економічної й науково-технічної співпраці між СРСР та ІРІ, завдало значного удару по фінансовому становищу й позиціям в Ірані партій лівого спрямування. Кремль, зважаючи не лише на зміну своєї зовнішньополітичної доктрини щодо Ірану, але й на тектонічні внутрішньополітичні зрушення, викликані політикою гласності та відмовою від теорії наукового матеріалізму, почав розглядати іранську опозицію як гальмуючий фактор у справі радянсько-іранського військово-політичного зближення й досягнення СРСР своєї давньої мети – проникнення за рахунок союзництва з Іраном до Перської затоки.

Однак, було б неправильно стверджувати, що СРСР повністю розірвав усі зв'язки з антиурядовими іранськими організаціями. Відбулося певне перерформатування цих зв'язків до співпраці з іранською діаспорою, де більшість становили діючі або колишні члени ОМІН, ОПФІН та НПІ. Приміром, у 1990 р. ЦК КПРС розпорядився виділити іранській діаспорі у Москві, Мінську, Ташкенті, Баку, Афганістані та країнах Західної Європи 35 тис. рублів для здійснення поїздок по партійним справам лідерам НПІ та ОПФІН⁴⁴. Подібні контакти під прикриттям культурних зв'язків з іранською діаспо-

⁴¹ *Ibidem*, л. 2.

⁴² *Ibidem*, л. 7.

⁴³ *Компартия Ирана живет и борется*, [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://komm.at.ua/publ/mezhdunarodnoe_kommunisticheskoe_dvizhenie/iran/kompartija_irana_zhivet_i_boretsja/16-1-0-88

⁴⁴ Российский государственный архив новейшей истории, Ф. 89. Деятельность КПСС. 1921–1990, Оп. 4, Д. 27, Об оказании содействия Народной партии Ирана и Организации федаинов иранского народа (большинства), 1991, л. 1.

рою здійснювалися з негласної підтримки нового іранського керівництва в особі аятоли Хаменеї та президента Алі Акбар Хашемі Рафсанджані. Вони, посилаючись на заповіт Хомейні, із закликом до опозиціонерів повернутися в лоно ісламу шляхом каяття або переходу на інший, не політичний, вид діяльності на благо Республіки⁴⁵, були зацікавлені в існуванні в обмеженому вигляді політичної опозиції в екзилі, що відігравала компенсаторну функцію проявів невдоволення владою всередині іранського суспільства.

Активна закордонна діяльність іранських опозиційних сил фактично припиняється після розпаду СРСР та утворення на пострадянському просторі Російської Федерації, уряд якої поспішив відмежуватися від будь-яких зв'язків з лівими партіями та іранською діаспорою загалом. На сьогодні партії «Туде» й ОМІН продовжують діяти в еміграції, але виключно як самостійні партійні одиниці, відособлені від будь-якого ідеологічного та політичного впливу Росії.

Таким чином, у період становлення Ісламської Республіки Іран та формування засадничих принципів її регіональної політики ліві опозиційні сили почали виконувати функцію головних провідників радянської зовнішньої політики щодо Ірану. Радянський Союз, опосередковано підтримуючи партії, що стояли на позиціях ісламо-марксизму, переслідував головну стратегічну мету – закріплення власних військово-економічних інтересів у районі Перської затоки та поступове витіснення із близькосхідного регіону США за рахунок ідеологічного зближення з «новим Іраном». Проте, слабкість іранських партій лівого спрямування, фактична їхня неспроможність стати альтернативною силою з потужним електоратом, дискредитувала лівий рух в Ірані, перетворюючи його на «використаний матеріал» радянської політичної доктрини. Іранська опозиція, забезпечивши встановлення контактів СРСР із авторитарною правлячою верхівкою ІРІ, втратила радянську підтримку й була змушена переформатувати свою діяльність у культурницько-гуманітарну протекцію політичних емігрантів. Отже, одним із провідних аспектів радянської зовнішньої політики щодо Ірану було встановлення контактів із опозиційними правлячому режиму сил для проникнення у внутрішньополітичне життя держави з подальшим їх демонтажем на користь офіційної міжгалузевої двосторонньої співпраці.

The support of the Iranian opposition by the USSR during 1979–1991 as one of the Soviet foreign policies towards Iran

This article analyzes the cooperation between the Soviet Union and the Iranian left-wing opposition, as one of the most principal directions of the Soviet international policy towards Iran after the Islamic Revolution. The author brings into focus the evolution process of the main forms of the USSR's support for the left parties of Iran, depending on the balance of power in the

⁴⁵ Д. Жуков, *Небо над Ираном ясное: очерк политической биографии имама Хомейни*, Москва 1999, с. 132–133.

international stage and dominating ideological dogmas among the ruling upper circles of the Republic. Study of the CPSU correspondence with the machinery of government of the Iranian pro-communist parties in the period of 1979–1991 allows to draw conclusions, that the Soviet Union contacts with the opposition of the Iranian ruling regime were temporary and should help to achieve its main political goal during the “cold war”, in other words, making the Gulf as a zone of its strategic interests and ousting the United States from the Middle East region.

Key words: TUDE, the mujahadeens, the fedais, the left-wing opposition, the Islamic Marxism, the Soviet Union, Iran, the USA, the Persian Gulf, the Middle East region.

Unterstützung der UdSSR für iranische Opposition 1979–1991 als eine sowjetische außenpolitische Richtung in Bezug auf Iran

Im Artikel wurde die Mitarbeit der UdSSR mit der iranischen linken Opposition analysiert. Nach der Islamischen Revolution war die linke Opposition eine der Hauptrichtungen in der sowjetischen Außenpolitik in Bezug auf Iran. Die Autorin bespricht die Formen, mithilfe deren UdSSR den linken Parteien in Iran geholfen hat. Das oben erwähnte Prozess wurde von der Stärke einzelner Länder und den ideologischen Dogmen in der Republik abhängig. Die Analyse der Korrespondenz im Politbüro der Kommunistischen Partei der Sowjetunion mit der Leitung iranischer prokommunistischer Parteien in Jahren 1979–1991 ließ uns den Schluss ziehen, dass die Verbindungen der UdSSR mit anderen Oppositionen dem Regime gegenüber nur einen temporären Charakter hatte, d.h. sie waren nur bei der Veränderung des Persisches Golfes während des Kalten Krieges. Dies sollte dazu führen, die Vereinigten Staaten aus dem nahöstlichen Gebiet auszuschließen.

Schlusswörter: Tudeh, Mudschahid, Fedajin, Linke Opposition, islamischer Sozialismus, UdSSR, Iran, USA, Der Persische Golf, nahöstliches Gebiet

ПІДТРИМКА СРСР ІРАНЬСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ ПРОТЯГОМ 1979–1991 рр. ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМКІВ РАДЯНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ІРАНУ

У статті проаналізовано співпрацю Радянського Союзу з іранською лівою опозицією, як один із провідних напрямків радянської зовнішньої політики щодо Ірану після ісламської революції. Автор приділяє увагу процесу еволюції основних форм підтримки СРСР лівих партій Ірану, залежно від розстановки сил на міжнародній арені та пануючих ідеологічних догматів у середовищі правлячої верхівки Республіки. Вивчення кореспонденції ЦК КПРС з керівними органами прокомуністичних партій Ірану за 1979–1991 рр. дає змогу зробити висновки, що встановлення контактів із опозиційними правлячому режиму сил для СРСР носило тимчасовий характер й повинно було слугувати задоволенню його головної політичної мети періоду «холодної війни» – перетворення Перської затоки на зону своїх стратегічно важливих інтересів та витіснення із близькосхідного регіону Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: Туде, моджахедіні, федаїні, ліва опозиція, ісламо-марксизм, СРСР, Іран, США, Перська затока, близькосхідний регіон.